

РАДОВАН М. МАРИНКОВИЋ

НЕКИ ОБЛИЦИ ОТПОРА ТЕРОРУ ЧЕТНИКА У ДРАГАЧЕВУ ТОКОМ ПРОЛЕЋА И ЛЕТА 1944. ГОДИНЕ

Крајем фебруара 1944. године Врховни штаб НОВЈ образовао је ударну групу од Друге пролетерске и Пете крајишке дивизије и наредио јој да из Санџака и југоисточне Босне продре у јужни део Србије — у Топлицу и Јабланицу — да са тамошњим партизанским јединицама створи услове за долазак већих снага у Србију. После маршева и жестоких борби, ударна група је разбила јаке четничке и немачке снаге, форсирала Лим, продрла у Србију и, уз борбе, преко Златибора, Мучња, Равне Горе, Врлетнице, Јавора и Голије, 28. марта, стигла у близину Ибра. Потучене су јаке немачке, четничке, бугарске, љотићевске и недићевске снаге, али се, ипак, није успело у намерама да се форсира Ибар. Јединице су се, након тога, повукле даље од ове реке, према Ивањици.

Убрзо су из ударне групе издвојене две пролетерске бригаде — Друга српска и Четврта црногорска — и упућене у Драгачево да тамо разбију концентрисане јаке четничке снаге. Оне су, под врло

тешким условима, савлађујући дубоки снег, 6. и 7. априла разбиле четничке јединице код Бакова, Савова, Толишнице и Горњег Дубца, па су у ноћи између 7. и 8. априла ушле под борбом у Каону. Одатле су и из шире околине, према Краљеву и Чачку, одбациле 11 четничких бригада. Том четничком групацијом командовао је лично Дража Михаиловић, чији се штаб налазио на сектору Вича — Губеревци.

Уследиле су нове борбе.

Деветог априла штаб Друге пролетерске дивизије наредио је да се Друга пролетерска бригада размести на просторији Брезовице — Властељице — Каона — Пакчаница, са задатком да затвори правац од Краљева и правце од пута Краљево — Чачак, док је Четврта бригада добила задатак да се размести на просторији Губеревци — Живица — Кривача — Пшаник — Вучковица — Лучко брдо, с тим да затвори правце од Ивањице и Гуче.¹

Сутрадан, 10. априла, недићевци, Немци и Бугари направили су испад од Гуче према Живици и Вичи, а од Краљева према Каони с циљем да истисну пролетерске јединице из Драгачева после неуспеха четника. Под немачком командом били су и четници Милутина Јанковића из Дљина, који су нападали од Губереваца према Вичи и Каони. Око подне немачко-бугарско-недићевска колона заузела је положај на Љутој крушци између Живице и Виче и доспела до школе у Вичи. Пролетери су се храбро борили, па нападачи нису смели да заноће на достигнутом положају, већ су се повукли према Гучи. Извештавајући о томе Дражу Михаиловића, Јанковић је писао: „Десетог априла 1944 године пошла је једна чета Немаца у напад на комунисте. Срели смо се с црвенима, Немци на Љутој крушци, ја у Губеревцима, а Вукајловић на положају Цогољи — Плазине. Борба је трајала пет часова, каква није вођена на овом сектору цело време. Јака комунистичка банда добро је информисана где се налази наш штаб и цео распоред по кућама, те су у расвит у масама напали место где се штаб налазио. У овој борби која је заиста била паклена, са својом групом и придодатим људима, постигао сам добре резултате, тако да су се и Немци дивили... После овога Немци су наредили да се повучемо...“² Једна јака немачка моторизована колона од преко 30 камиона и два тенка, праћена четничким снагама, нападала је тога дана комуникацијом Рођевићи — Каона. После упорних борби, Немци су се, заједно са четницима, исте вечери повукли.³

Процењујући да Друга пролетерска дивизија намерава да се, преко планине Јелице, пребаци у Шумадију, Дража Михаиловић је управо 10. априла наредио да четницима у Драгачеву, који су се, после пораза у Каони, нашли у веома тешком положају, дође у помоћ Ваљевски четнички корпус, који се у то време налазио на обронцима планине Маљен, одакле је истог дана стигао у Табано-виће и Глувач код Пожеге. Међутим, штаб Друге пролетерске дивизије наредио је својим бригадама да се извлаче: Другој — према Горњем Дубцу и Мечкама, а Четвртој према селу Осоници — како би био олакшан положај Пете крајишке дивизије у долини Студенице. У току овог маневра, Друга пролетерска бригада је дошла у рејон Дубца и Осонице, док је Четврти батаљон упућен у Луке, где је заноћио. Сутрадан, 12. априла, пошто је обавештен да из Ивањице наилази немачка колона, овај батаљон је заузео положај на Лучком брду. Немци су напредовали под борбом, па се и батаљон повукао у састав бригаде...⁴

Извлачењем Друге и Четврте бригаде према Чемерну и Толишници, завршен је боравак Друге пролетерске дивизије у Драгачеву априла 1944. године. У жестоким борбама које су водиле две њене бригаде, постигнути су значајни успеси. Непријатељ је имао 97 погинулих и 98 заробљених војника. Заплењено је: један минобацач, 10 пушкомитраљеза, преко сто пушака и доста друге опреме. Губици Друге пролетерске дивизије износили су: 10 погинулих и 21 рањен борац.⁵

Народ Каоне, Властелица, Брезовица, Милатовића, Губереваца, Горњег и Доњег Дубца, Виче, Толишнице, Лука, Осонице и других села пријатељски је дочекао пролетере и помогао им према својим могућностима. Активирали су се припадници НОР-а, посебно у Каони и Дубцу. Практично је у тим местима обновљен рад народноослободилачких одбора из 1941. године. Кратак боравак пролетера и терор четника, који је наступао, онемогућили су да већа група људи одмах ступи у пролетерске јединице, мада су појединци, посебно они који су се окупљали око Драгомира Марковића у Доњем Дубцу, захтевали да им се да оружје. Бар привремено одложено је формирање партизанског одреда на овој територији, како је, иначе, било замишљено. О томе говори и извештај штаба Друге пролетерске дивизије од 10. априла: „Кад би се овде дуже задржали, постојала би могућност за мобилизацију приличног броја људи за наше јединице, као и то да се формира партизански одред на терену.

Но, сада нема изгледа да ћемо се овде дуже задржати обзиром на околности...“⁵

Ипак, из Каоне су са пролетерима отишли лекари Зора и Александар Сабовљев и учитељица Обренија Шарић, из Доњег Дубца — Вукашин Боројевић, борац Драгачевског партизанског батаљона из 1941. године, из Лука — Обрад Миленковић, а из Осонице Дринка Бошковић и Радојко Јеротијевић.⁶

Приликом повлачења Друге пролетерске дивизије, мобилисано је из Драгачева око 60 људи (из Доњег Дубца и Милатовића) да носе рањенике и помогну у транспорту опреме. Међу њима нашли су се и појединци који су се, од 1943. године, окупљали око Драгомира Марковића из Дубца, умножавали и растурали партијске материјале и радио-вести. Постепено, неки од мобилисаних су пуштани, а остало их је само 13, који су ишли до села Пресеке у Санџаку. Када су се отуда вратили, са објавом која је била заједничка, у Приликама су их Немци ухватили и одвели у Ивањицу. Приликом саслушавања, од њих је тражено да кажу у ком су се правцу пролетери повукли. После двадесетак дана, на интервенцију неких грађана Ивањице и пошто није могла да буде доказана њихова „кривица“, сви су пуштени кућама и дошли у Доњи Дубац и Милатовиће.

СУЂЕЊА У КОТРАЖИ

Након повлачења Друге пролетерске дивизије, четници су у Драгачеву завели страховит терор. Њихова је оцена била да је продор пролетерских јединица у овај део Србије битно утицао на активирање припадника НОП-а, што је за последицу имало деморализацију код једног броја четника, који, под разним изговорима, напуштају јединице. Иначе, било је планирано да њихове снаге изврше покрет према оним деловима Србије (Топлица и Јабланица) у којима су се налазиле веће партизанске групације. Због тога четнички команданти желе да у што већој мери обезбеде позадину од деловања комуниста.⁷

Уследиле су масовне акције хапшења припадника НОП-а и симпатизера.

Већ 8. маја командант Драгачевске летеће бригаде добио је наређење да, исте вечери, ухапси Гојка Вујовића и Огњена Шипетића из Граба, Милована Поповића из Губереваца, Миодрага Главоњића, Радована Стевановића, Павла Плазенића и Петра Душића

из Горачића, што је он и извршио.⁸ Није пронашао Душића, који је био у некој четничкој јединици, и Гојка Вујовића, који је дан-два касније ухваћен. Они су одмах спроведени у Каону, где су још доведени и Радоје Петровић из Горачића, Јелисавета Вујиновић, Велимир Плазинић и неки други из Губереваца. У Каони и суседним селима ухапшени су: Петар Станишић, Пајо Пајовић, Властимир Милекић, Славка Пајовић, Драган Милекић, Паун Радичевић, Милутин Радичевић, и Милојко Пајовић. Сви су затворени у Жандармеријску станицу, док су у школску зграду у Каони доведени и стављени под стражу: Даница Ђуретић, Димитрије Калајцић, Мијаило Ђурчић, Вук Калајцић и неки други. Групе су затим састављене.⁹

Похапшене су испитивали четнички команданти, на челу са Живорадом Ђрићем.

Саслушавања су праћена батинама.

Већ сутрадан по хапшењу, спроведени су у Котражу: Милојко Пајовић, Милутин Радичевић, Паун Радичевић, Јовић — Јово Кнежевић, Миодраг Главоњић, Петар Станишић, Властимир Милекић, Милован Поповић, Јелисавета Вујиновић, Даница Ђуретић, Огњен Шипетић и Павле Плазинић, углавном они који су се највише истакли приликом боравка пролетера у Драгачеву, док су остали, после батинања, пуштени кућама.¹⁰

У Вичи је пуштена Јелисавета Вујиновић.

Директно у Контражу доведен је и Гојко Вујовић.

Ту су, такође, стражарно спроведени Милован Достанић, Данило Марић и Милорад К. Достанић из Турице, Велимир Рајић и Наталија Лазаревић из Гуче, Душан Илић из Негришора, Љубинко Благојевић и Вукашин Ковачевић из Церове. Затворен је и Миломир Миливојевић Зељо из Котраже.¹¹

У затвору се, тако, нашло преко 30 људи.

Похапшени су подељени у три групе. У првој су се налазили они који су брзо „ислеђени“, а затим осуђени на смрт, у другој они чије је саслушавање дуже трајало и за које се сматрало да су такође тежи „кривци“, а у трећој — они које је тек требало саслушавати и који су, по четничкој оцени, били мање криви.

У међувремену је у Котражу доведена, пошто је претучена у четничком затвору у Марковици и пошто је при спровођењу неуспешно покушала да побегне, и Стојанка Габоровић, партизански борац из Негришора.¹²

Саслушавања су била брутална, јер су похапшени окривљени за комунистичку активност. Колико су свирепости четници показивали према овим људима, најбоље се види из тога што је Паун Радичевић, у једном моменту, да би прекинуо муке, отео пушку од неког четника и покушао да се убије.¹³

У Котражи је судио преки суд који је формирао Бранислав Лазаревић, командант драгачевских четничких бригада. Председник суда био је Крста Бабић, а чланови: Новица Цогољевић, потпуручник Недељковић, Бошко Урошевић и свештеник Радмило Милићевић. Суђењима су присуствовали и председници равногорских одбора, заједно са четничким командантима села из којих су били похапшени. Они су углавном имали саветодавну улогу, без права одлучивања о висини казне.¹⁴

На смрт је осуђено пет људи — припадника НОП-а.

Наредбом команданта драгачевских бригада од 12. маја 1944. године, стрељање је извршено већ сутрадан. У тој наредби се каже:

„Пресудом преког војног суда од 12 маја 1944 године осуђени су на СМРТ стрељањем следећа лица за дела извршена у оптужници и (на основу) њиховог делимичног или потпуног признања и то:

1. Милојко Пајовић, земљорадник из села Каоне, среза Драгачевског.
2. Милутин Радичевић, земљорадник из села Каоне, ср. Драгачевски.
3. Милован Достанић, земљорадник из села Турице, ср. Драгачевски.
4. Паун Радичевић, земљорадник из села Каоне, ср. Драгачевски.
5. Јовица Кнежевић, земљорадник из Каоне, ср. Драгачевски.

Казна над осуђенима има се извршити одмах . . .“¹⁵

И заиста, казна је извршена.

У образложењу пресуде се истиче да је смртна казна изречена овим људима због њихове комунистичке делатности. Достанићу је приписано и некакво дезертерство — да би се нашао било какав „разлог“.

Суђења у Котражи су настављена.

Према неким непотврђеним подацима, на смрт су били осуђени и Властимир Милекић из Милатовића и Миодраг Главоњић из Горачића, али одлука није саопштена, нити извршена.¹⁶

У другој групи посебно је оптуживан Милован Поповић из Губереваца за сарадњу са комунистима и пролетерима. Међутим, он је успео да докаже да није био у свом селу за време боравка Друге пролетерске дивизије.

Осећајући се несигурним и схвативши да четници намеравају да изврше масовна стрељања припадника НОП-а и других људи, председници равнаторских одбора почињу да бране похапшене, посебно оне за које није било сигурних доказа да су деловали као комунисти или да су на било који начин помагали комунистичку активност. Тако је успела да се спасе цела друга, потом и трећа група похапшених. Сви су добили батине, па су распоређени у четничке јединице, с тим да непрекидно буду под присмотром. У једном спроводном акту, упућеном Другој драгачевској четничкој бригади, о томе се каже:

„Истрагом против похапшених комуниста није се могао установити њихов удео у комунистичкој организацији. Постоји сумња и могућност да су стварно у комунистичком покрету. Стога наређујем:

Послате комунисте задржати у јединицама, с тим што ће(те) (их) употребљавати на најтеже задатке и над њима водити најстрожију контролу. Забранити им међусобно општење, као и преписку било са њиховим породицама, било са другим грађанима или војницима. Исти ће остати мобилисани све док се не утврди њихова стварна кривица или док својим радом не буду створили, односно запали у нове грешке. Одредите поверљиве војнике који ће покушати да у невезаним и пријатељским разговорима докуче неке податке“.¹⁷

Пohaпшенима је тако „пружена још једна шанса“: да буде стварно откривено њихово деловање, после чега им следује једина казна — смрт.

Убрзо иза тога, наредбом команданта драгачевских четничких бригада за 1. јуни, пред преки суд изведене су Стојанка Габоровић из Негришора — „због сарадње са комунистима у шуми и рада на организовању комуниста у срезу Драгачевском“ и Новка Миленковић из Лука — „због сарадње са комунистима“. За председника суда одређен је дипломирани правник Радосав Раде Бојовић, командант среза драгачевског. Преки војни суд заседао је већ сутрадан у канцеларији четничке средске команде у Гучи. И док је за раније оптужене тражено мишљење председника општин-

ских равногорских одбора и команданата села, о комунистичком деловању Стојанке Габоровић мишљење је требало да изрекне „Извршни одбор за срез Драгачевски“.¹⁸ Она је осуђена на смрт и већ у зору наредног дана стрељана на гучкој пијаци. Ту је њено тело остало до пред само вече и тек тада је отерано у родне Негришоре, пошто је четничка команда за то дала одговарајуће одобрење.¹⁹

Док су трајала суђења у Котражи и Гучи, масовније хапшења и испитивања припадника НОР-а и других грађана обављена су у више места.

Занимљива је појединост да је у Негришорима наређено хапшење 62 лица, међу којима су биле и неке жене чији су мужеви погинули на Краљеву октобра 1941. године као борци Јеличког четничког одреда Јована Бојовића.²⁰ Објашњење за тако нешто веома је једноставно: огрезли у злочинима, заслепљени мржњом према комунистима, четници више готово ником нису веровали.

Похапшени су тада батињани и „саветовани“, па пуштени кућама. Циљ је био да се грађани заплаше и спречи сваки евентуални покушај сарадње са комунистима и јединицама НОВЈ које би се појавиле на овом терену. Прву реч у овим акцијама имали су четнички команданти села и председници равногорских одбора — како би, по замисли четничких команданата, били што чвршће везани за оперативне четничке јединице и акције које оне изводе. Уосталом, то и није било ништа ново, јер се радило о људима који су углавном били привржени четничком покрету, а по свом основном опредељењу — монархисти и противници било каквих друштвених промена.

Брутални четнички наступи огорчили су поштене људе.

Из четничких јединица људи су масовно дезертирали. Било је и случајева напуштања равногорских одбора. Појединци су бежали из својих домова и склањали се код пријатеља и рођака.

Био је то отпор, али на специфичан начин, четничком терору.

ДУБАЧКА ПАРТИЗАНСКА ГРУПА

Докле је ишао четнички терор, посебно према припадницима НОР-а и свима онима који су у априлу помагали пролетерске јединице, види се из тога што је група припадника НОР-а из Доњег Дубца, предвођена чланом КПЈ Драгомиром Марковићем, морала да пређе у илегалност.

Само неколико дана пошто су се из Ивањице вратили Милатовчани и Дубчани који су носили рањенике и помагали у транспорту опреме борцима Друге пролетерске дивизије, четници су предузели обимну акцију хватања тих људи. Превасходно оних за које су знали да су припадници или симпатизери НОП-а.

Најпре су у Доњем Дубцу ухватили Радисава Тадића и повели га у Горњи Дубац, где се налазио штаб четничког команданта Новице Цогољевића из Губереваца. Од батина, Тадић се успут оневестио. Док су чекали да се освести, четници су ухватили Илинку Тадић и повели је такође у Цогољевићев штаб, али су је, на интервенцију неких грађана, пустили. Уз батине, Цогољевић је Радисава Тадића испитивао о томе ко је све помагао пролетерима за време њиховог боравка у овом делу Драгачева и ко је све (да ли добровољно?) носио рањенике. Тадић се правио невешт и говорио како је и он натеран да носи рањенике. Рекао је да је са тог похода побегао. Цогољевића је још занимало ко се окупља око Драгомира Марковића, али је Тадић истакао да Марковић вероватно више није у том крају. Инсистирао је и на томе да сазна ко је Рајка Боројевић која је боравила у Тадића кући, а потом прешла у Милатовиће — да би и то место напустила и отишла у Јагодину. Добио је одговор да се ради о избеглици из Босне. Срећна је околност да Цогољевић није знао да је Рајкин муж, Вукашин Боројевић, заједно са брачним паром лекара из Каоне, Зором и Александром Сабовљев и учитељицом Обренијом Шарић, отишао са пролетерима.

Радисав Тадић је, после злостављања, пуштен.²¹

Ухваћен је, потом, и Драгојле Тадић, један од најближих сарадника Драгомира Марковића. Њега су четници одвели у Котражу, где су намеравали да га стрељају. Међутим, Тадић је успео да умакне, врати се у село и да се придружи Марковићевој илегалној групи.²²

У тој групи у почетку су били: Драгомир Марковић, Андрија Тадић, Душан Тадић, Драгојле Тадић, Спасоје Војиновић, Милорад Ђендић, Живорад Ђендић, Радиша Тадић, Средоје Марковић и Радисав Тадић. Убрзо су им се прикључиле и две девојке: Машинка Велисављевић и Милена Котуровић, које су четници прогањали, јер су сазнали да су скривале Драгомира Марковића.²³

Занимљиво је да су неки од ових бораца (Радиша Тадић и Живорад Ђендић) били дечаци, готово деца.

Група се окупила у шуми Вуковац. У почетку је имала само један пиштољ и две пушке, па је основни задатак био да се сакупи што више оружја.

Прве акције изведене су некако одмах по окупљању. На Радојевића брду (на путу од Каоне ка Лукама) направљена је заседа, у коју су упали четници. Тројица су ухваћени, разоружани па пуштени, а остали су се разбежали.

Вероватно се тада и није могло другачије. Нападане су само мање четничке групе, а испред већих се склањало. Млађи борци су понекад одлазили кућама или су се, опрезно, кретали кроз село.

Са Марковићевом групом контактирали су и неки други припадници НОП-а, обавештавали их о кретању четника и доносили им храну. На тим задацима посебно су се ангажовали Драгојла Тадић, Адам Милић и Наталија Војиновић.²⁴

Када су сазнали да се у Пантелићима (Горњи Дубац) налази некакав мањи четнички штаб, Драгомир Марковић је послао Милорада Ђендића да извиди колико има четника. Овај је отишао у Пантелиће и вратио се с вешћу да се ради о великој четничкој групацији, па се одустало од намераваног напада на тај штаб. Ипак, Милорад Ђендић је тамо поново упућен, па је успео да заплени један пушкомитраљез. Док је трајала та његова акција, Марковић га је, са осталим борцима, штитио. Били су спремни и на оружани окршај, ако затреба.

И даље су, иначе, пресретане мање четничке групе и њихови курири, разоружаване, па пуштане. Једног курира, који је ишао од Ивањице, разоружао је и узео му коња дечак Живорад Ђендић. И тај курир, пошто га је Драгомир Марковић саслушао — пуштен је, а пошта, коју је носио, спаљена.

Упоредо са оружаним акцијама, дубачка партизанска група интензивно је политички деловала. Марковић је на писаћој машини, коју је имао, неуморно умножавао летке и пароле, који су дељени народу или су остављани на раскрсћима путева и другим прометним местима. Не ретко су ти пропагандни материјали стизали и до четника, које су пароле „Живели партизани“, „Живела Комунистичка партија“, „Живела Црвена армија“ и „Сви у борбу“ — доводиле до очајања. Зато су предузимане велике акције да се ови борци похватају или ликвидирају. Ипак, без успеха. Група је била опрезна, а и народ ју је чувао.

Почетком августа Дубчани су сазнали да се од четника на Копачнику одвојио неки официр који трага за партизанима. Због тога су чињени покушаји да се са њим успостави веза, али без успеха. Управо у то време четници су, по сваку цену, настојали да их открију. Због тога је, схватајући опасност, дубачка партизанска група одлучила да напусти свој крај и да крене према Санџаку како би се укључила у неку јединицу Народноослободилачке војске.

Било је планирано да се крене 21. августа.

Међутим, када је требало да пођу, борци су приметили да су блокирани. У силној журби једноставно су били неопрезни, па су дозволили да им се четници неопажено привуку. Схватили су да ће отпор бити безуспешан, па су одлучили да се пробијају на разне стране.

Управо у тој ситуацији видело се да ова група још није била оформљена као чврста војничка јединица, мада је у њој организован политички рад и обука млађих бораца у руковању оружјем.

Из обруча су се пробијали на разне стране.

Ипак, четници су ухватили Милену Котуровић, Средоја Марковића, Радишу Тадића и Спасоја Војиновића. Право је чудо како су остали успели да се извуку, јер су јаке четничке снаге блокирале Горњи и Доњи Дубац.

Пошто су ухватили четворо бораца, четници су започели да сакупљају становништво на Радовића брду. Када су људе сакупили, све доведене су тако распоредили да су сачињавали живи зид, у коме су се нашли похватани борци. Наоколо су били митраљеви и пушкомитраљеви, тако да није постојала никаква могућност да било ко побегне. Почела су одмах саслушавања, праћена батинама. Нико није признао да је био у групи Драгомира Марковића и Драгојла Тадића. Од окупљеног народа је тражено да посведочи да су похватани — партизани и комунисти, али су мирни сељаци то одбили. Говорили су да се ради о обичним људима који су се више случајно нашли у близини Марковићеве и Тадићеве групе.

После тога, изузев Средоја Марковића, који је претучен однесен својој кући, троје похватаних су спроведени у Гучу и затворени.

Машинка Велисављевић је успела да умакне из блокаде и да се пребаци у Губеревце. Извукао се и Живорад Ђендић и побе-

гао у Премећу код Чачка. Ипак, обоје су ухваћени, тучени, одведени у Властељице, па у Горњи Дубац, одакле су спроведени у гучки затвор.

Тако су се у затвору заједно нашли: Спасоје Војиновић, Милена Котуровић, Радиша Тадић, Машинка Велисављевић и Живорад Ђендић. Ту су страховито мучени, а неколико пута су четници на њима вежбали клање.

Остали из групе Драгомира Марковића и Драгојла Тадића повукли су се дубље у шуме.

Акцију у Дубцу извела је Прва равногорска бригада Западно-моравског четничког корпуса. У извештају о томе, њен штаб је написао:

„У срезу Драгачевском појавила се група комуниста у селу Доњем Дубцу, општине дубачке. Вођа ове организације је Драгомир Марковић и Драгојле Тадић. Чланови њихове групе су: Радиша Тадић, Андрија Тадић, Душан Тадић, Живорад Ђендић и Спасоје Војиновић, сви из Дубца. У своје редове повели су Машинку ћерку Живојина Велисављевића и Милену ћерку Миладина Котуровића, родом из села Д. Дубца.

Ова бригада је била 21 ов. м. у потери и ухваћена је партизанка Милена Котуровић, а вођа Драгомир Марковић рањен. Предузета су средства да се похватају у најскорије време.

Репресалије над селом Доњим Дубцем од стране потписатог су извршене над становништвом, зашто нису обавештавали и зашто су их толерирали. Репресалије се састоје у саветовању целог становништва и батињање криваца.

Од напред наведених организатора Марковића и Тадића одузето је за исхрану четника 21 овца и 100 литара ракије, јер именовани Тадић располаже са 1500 литара ракије и доста оваца, а да је слабо и никако дао реквизицију за нарез четника.

Ово одузимање је као казна и пример свим осталим грађанима у срезу.

Ове конфисковане овце и ракију предао сам команданту среза за набавку обуће за војску, а један део стоке употребио за исхрану војске на терену.

Предње се доставља ради знања.

Расписи су достављени свим околним срезovima, као и општинама . . .“

Извештај је потписао Илија Шарац, ранији командант одреда СДС у Гучи, који је 1943. године пришао четницима Дача Симиновића, једног од команданата четничких јединица у Драгачеву.²⁵

Преостали из групе Драгомира Марковића и Драгојла Тадића наставили су да делују. Само, било их је мање. Четници су за њима наставили потере. Њихове похапшене другове су, по ноћи, из Гуче, доводили у Дубац и присиљавали их да кажу где могу да пронађу партизане, где је скривено оружје, где је радио-станица (коју нису имали), на чијој су писахој машини умножавани леци и паролe. Признања су, наравно, изостајала. Похапшени су тврдили да немају ничег заједничког са Марковићем, јер је то био једини начин да се евентуално снасу.²⁶

Првих дана септембра 1944. године у Драгачево је стигла Пета српска ударна бригада 21. НОУ дивизије, па су се у њене редове укључили истакнути дубачки борци да би учествовали у завршним операцијама за ослобођење земље. Код Крагујевца је, као командир чете, 19. октобра, погинуо Драгомир Марковић, члан КПЈ, идејни вођа дубачких партизана из овог времена.²⁷

Наравно, тиме није окончано деловање дубачке партизанске групе. У селу се на њеном челу нашао Драгојле Тадић. Са њим су заједно наставили борбу против четника: Радисав Тадић, Милорад Ђендић, Драгутин Војиновић, Радиша Бабић и Италијан Кармен Кантисанио из Калабрије, који је од 1943. године био настањен у Доњем Дубцу. Средоје Марковић није могао да им се придружи, јер је, претучен, лечио убоје.²⁸

И ова група је пресретала и разоружавала мање четничке групе.

Посебно се активирала крајем новембра када су вођене борбе за коначно ослобођење Драгачева.

Њихови другови и другарице и даље су били у гучком затвору.

Приликом одступања четника, похапшени су из Гуче одведени према Чачку. Четници су се у Лозници састали са Немцима, а тај тренутак је искористио Живорад Ђендић и побегао. Остале су Немци и четници водили до Мојсиња, али су и они успели да побегну и да се врате у Дубац.

Када је, одмах по ослобођењу, у Каони формирана посадна јединица, готово цела дубачка група наша се у њеним редовима. Други су ушли у народноослободилачке одборе . . .²⁹

Дубачка партизанска група није била везана ни за једну јединицу НОВЈ, нити за Чачански партизански одред „Др Драгиша Мишовић“. Ипак, то није био „зелени кадар“, како се понекад оцењивало. Ово највише због тога што се на њеном челу налазио члан КПЈ, што су готово сви од 1941. године били припадници НОП-а и што су, без обзира да ли су током НОР-а имали везу са партијским и скојевским организацијама или нису, у суштини били партизанска јединица у којој је, уз војничку обуку, развијан политички рад, који је преношен на народ. Независно од тога колико су били велики војнички успеси ове мале јединице, чињеница је да је она значајна појава не само у Драгачеву тога времена, јер је доказивала да се успешно може водити борба против издајника и окупатора и тако у народу гајити нада у коначну победу. У условима најцрњег четничког терора, то је било ипак нешто веома значајно.

НЕКИ ОБЛИЦИ ОТПОРА ТЕРОРУ ЧЕТНИКА У ДРАГАЧЕВУ
ТОКОМ ПРОЛЕЋА И ЛЕТА 1944. ГОДИНЕ

НАПОМЕНЕ И ОБЈАШЊЕЊА

1. Више о томе у књигама: „Друга пролетерска“, зборник сећања, Београд, 1964; Миодраг Миловаковић Луне, „Недовршен дневник“, Београд, 1964; „Четврта пролетерска“, Београд, 1969. и Средоје Урошевић, „Друга пролетерска“, Београд, 1979.
2. Преузето из књиге Петра Вишњића „Продор Друге и Пете дивизије у Србију“, Београд, 1961 — извештај Милутина Јанковића.
3. „Друга пролетерска“, стр. 212—213.
4. Као под 1.
5. Као под 2.
6. Изјава Вукашина Боројевића аутору.
7. Реконструкција аутора са учесницима похода из Милатовића и Доњег Дубца.
8. Архив Војноисторијског института у Београду (у даљем тексту А ВИИ), С — В — 313; изјава Гојка Вујовића из Београда аутору.
9. Реконструкција аутора овог рада са неким сведоцима тих догађаја.
10. Исто, посебно изјава Властимира Милекића.
11. Изјаве Гојка Вујовића из Београда, Данила Марића из Турице, Милограда К. Достанића из Чачка и неких других.
12. Раде Јованчевић, Негришорска хроника, рукопис у Историјском архиву Чачка.
13. Реконструкција са преживелим затвореницима.
14. Исто.
15. А ВИИ, С — В — 329.
16. Реконструкција са преживелим затвореницима.
17. А ВИИ, С — В — 342 и 345.
18. А ВИИ, С — В — 374.
19. Раде Јованчевић, наведени рукопис.
20. Оригинал у четничкој архиви која се чува у Историјском архиву Чачка.
21. Изјава Радисава Тадића аутору; реконструкција са више учесника НОП-а из Доњег Дубца.
22. Исто.
23. Исто.
24. Исто.
25. Оригиналан документ чува се у Народном музеју у Чачку.
26. Изјаве преживелих заточеника које је забележио аутор овог рада; реконструкција у Доњем Дубцу.
27. „Чачански крај у НОБ — пали борци и жртве“, Чачак, 1977, одељак Драгачевци.
28. Изјаве Душана Тадића, Радисава Тадића, Драгојле Тадић, Живорада Ђендића и неких других Дубчана — реконструкција у Доњем Дубцу.
29. Исто.

CERTAINES FORMES DE RESISTANCE A LA TERREUR DES ČETNIKS A DRAGAČEVO AU COURS DU PRINTEMPS ET DE L'ETE 1944

Au début d'avril 1944 la Deuxième division prolétarienne de l'Armée de libération nationale s'est emparée de Kaona et des villages voisins de la région de Dragačevo. Elle avait dû d'abord vaincre les fortes concentrations des Četniks qui s'y trouvaient sous la commande directe de Draža Mihajlović. Les Četniks étaient aussi secondés par les Allemands venus à leur secours de Kraljevo de Guča et d'Ivanjica et par les quislings de Ljotić et de Nedić. Les combats étaient opiniâtres, mais les prolétaires ont su opposer à leurs ennemis une résistance efficace.

Cependant après cette victoire, la seconde division prolétarienne a abandonné ce territoire.

La population de Kaona, Vlasteljica, Milatović, Guberevac, Gornji Dubac et Donji Dubac, Tolišnica, Osonica et Luk avait accueilli chaleureusement les prolétaires et leur avait accordé toute l'aide qu'il lui était possible de fournir. Les adhérents au Mouvement de libération nationale s'étaient activés et avaient pratiquement restauré les comités de libération populaire de 1941. Lors de la retraite des troupes prolétariennes elles furent rejointes par Zora et Alexandar Sobovljević médecins de Kaona et Vukašin Borojević, combattant du bataillon de partisans de Dragačevo, natif de Donji Dubac.

Après la retraite des prolétaires, les četniks ont exercé à Dragačevo une terreur effroyable. Ils avaient compris que les adhérents au Mouvement de libération nationale avaient repris courage. C'est la raison pour laquelle ils se mirent à arrêter, torturer et assassiner tous ceux qui avaient aidé les prolétaires. A Kaona l'on arrêta d'abord une trentaine d'hommes originaires de plusieurs villages du Dragačevo supérieur, puis on emmena un groupe d'hommes à Kotraž, où ils furent traduits devant un conseil de guerre en même temps que d'autres adhérents au Mouvement de libération nationale d'autres villages de la région de Dragačevo. Cinq hommes furent condamnés à mort et fusillés à Kotraž même; tous les autres furent maltraités et répartis ensuite dans les unités militaires des četniks où il étaient employés aux travaux les plus pénibles et constamment surveillés par leurs bourreaux. Des četniks furent désignés pour établir la «culpabilité» des prisonniers. C'est à Kotraž que certains adhérents du Mouvement de libération nationale furent battus à mort et l'on amena à Guča Stojanka Gaborović, de Negrišor, combattante d'une unité de partisans que les četniks avaient fait prisonnière. Elle fut condamnée à mort par le conseil de guerre des četniks.

Voyant que leur sort devenait précaire par suite de l'accroissement constant du Mouvement de libération nationale, accroissement qui entraînait aussi de nombreuses désertions de leurs rangs, les četniks se préparèrent à entreprendre de nouvelles arrestations massives.

Les adhérents au Mouvement de libération nationale du village de Dubac, conscients des intentions des četniks, rejoignirent le maquis et formèrent une unité armée de partisans qui, au début, n'avait que 12 hommes. Embusqués dans le maquis, ils attaquaient les petits groupes de četniks qu'ils rencontraient et les désarmaient. Tous les efforts des chefs des četniks pour les dépister et liquider étaient vains. Le groupe ne s'est pas dispersé même lorsque certains de ses membres furent arrêtés et que d'autres allèrent rejoindre les unités de l'Armée de libération nationale de Yougoslavie. Il fut reformé à plusieurs reprises et s'est maintenu jusqu'à la libération définitive de la région, lorsque ses membres entrèrent dans les rangs de l'armée régulière et furent cantonnés dans cette garnison.

Ce ne sont que quelques exemples de la résistance de la population à la terreur des četniks à Dragačevo, exposés plus amplement dans le présent ouvrage.

бр. 48.

КОМАНДАНТУ ОПШТИНЕ

Виромење

- 1.) Командант општине са Р. Н. О. има да достави овоме Штабу у року од пет дана по пријему овога наређења списак изгнаних и рањених четника са територије своје општине, исто тако да доставе списак најсиромашнијих четника који се сада налазе у јединици.
- 2.) По наређењу Команданта Округа Ужичког има се одмах приступити храњењу свиња, и то свака општина по 4 свиње. Свиња не сме бити лакша од 40 килограма. О учињеном одмах известите потписатог.
- 3.) Да Командант општине Р. Н. О. и претседници општина се заузму код ђачких родитеља и да свају децу редовно шаљу у школу. Да Командант општине саопшти свима наставницима и Управитељима школа да свакодневно раде са школом као и у мирно време, и да Команданта обавештавају ако деца не иду у школу. О учињеном известите одмах потписатог.
- 4.) Команданти граничних општина имају одмах да саопште својима грађанима да не изазивају сукоба са Турцима-муслиманима, већ са истима имају лепо да поступају у случају се сретну.
- 5.) У д. Дупцу срез Драгачевски појавила се је једна комунистичка банда. Вођа ове банде је Драгомир Марковић и Драгојле Тадић. Чланови банде су: Радика Тадић, Андрија Тадић, Душан Тадић, Живорад Ђендџи, Спасоје Војиновић, Машинка Веласављевић и Милена Котуровић. Од ових Милена Котуровић је ухаћена од стране 1 Равногорске бригаде, а Драгомир Марковић је рањен кроз леву плећку и успео је да побегне. Лични опис комуниста је:
 1. Драгомир Марковић очи: црне, коса-црна, браду-брије, бркове-брије, нос-правилаан, раста средњег, одело носи сукнено.
 2. Драгојло Тадић, стар 25 год., ожењен, стаса средњег, браду и бркове брије.
 3. Радика Тадић, стар 20 год., раста средњег, очи граорасте, нос и уста правилна, обучен у шајкану жуту гуњу-сукнене чакшире.
 4. Андрија Тадић: стар 27 година, раста средњег, очи црне, нос и уста привилна, браду и бркове брије, обучен у сукнено одело, на ногама носи докуле.
 5. Душан Тадић, стар 30 год., раста средњег, браду и бркове брије, очи црне, одело носи поцепано шајкано.